

РОЗДІЛ 6 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.30>

СИНТЕЗ ІСТОРИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ВИМІРІВ У РЕГІОНАЛЬНИХ І МОНАСТИРСЬКИХ ЛІТОПИСАХ

SYNTHESIS OF HISTORICAL AND LITERARY DIMENSIONS IN REGIONAL AND MONASTIC CHRONICLES

Баранівський Н.Б.,

*orcid.org/0009-0004-9835-9253**аспірант кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті досліджуються особливості синтезу історичного та художнього вимірів у монастирських та регіональних літописах. Зокрема, аналізуються «Гутинський літопис» («Хроніка»), «Літопис Густинського монастиря», «Київський літопис», «Острозький літопис», «Львівський літопис».

Наголошується, що в історії української барокової літератури, зокрема періоду XVII ст., регіональні та монастирські літописи відіграли особливо важливу роль, засвідчивши синтез історичного виміру з елементами художнього. Ці пам'ятки засвідчують поступове становлення і розвиток белетристичного елементу. Проте історичний вимір із його прагненням до об'єктивності є тут визначальним і домінуючим. Спільною рисою монастирських та регіональних літописів є об'єднання історичної подачі подій і фактів із елементами художніми і белетристичними. В усіх означених текстах фіксується прагнення описати різні історичні події, репрезентувати їх відсторонено, не даючи власних коментарів і тлумачень. Натомість авторські міркування тут бачимо у натяковій поетиці, яка характеризує барокові твори. Також монастирські та регіональні літописи фіксують і подають історичний матеріал максимально об'єктивно, інтегруючи в нього елементи белетристики, себто художні.

Аргументується теза про те, що наявні в монастирських і регіональних літописах авторські коментарі та оцінки надають явищам історичним рис певного суспільно-політичного простору. Це є для літописців засобом репрезентувати власне бачення генези художнього виміру в бароковій історіографії, починаючи від його окремих рис та елементів.

Характерною властивістю монастирських літописів бачиться усвідомлення монастирів як важливих духовно-релігійних осередків, які відігравали суттєву роль і місію у тогочасному суспільстві, формуючи і впливаючи на його ідейні вектори. Завданням літописців було також репрезентувати духовне і світське буття тогочасного суспільства, а також зробити свій внесок у формування національної свідомості, патріотичних почуттів. Вони займали активну громадянську позицію, виступаючи носіями головних морально-етичних засад тогочасного народу. Монастирські та регіональні літописи суттєво впливали на процес виховання молодого покоління. У цих пам'ятках репрезентовано як опис історії краю, так і його традицій, обрядів, звичаїв. Аналізовані літописи містять художні, суб'єктивні риси, які виявляють авторський елемент в історіографічній літературі. Бачимо посилення усвідомлення книжниками різниці власних творів та суто історичних, адже їхні пам'ятки інтегрують до свого складу художні елементи, зберігаючи при цьому домінування історичного виміру. Аналізовані монастирські та регіональні літописи виявляють значну увагу до знаків природи, різних віщуваль, які репрезентують власні трактування історичних феноменів. У регіональних і монастирських літописах подано осмислення подій у загальноісторичному контексті, з наголосом на виявах національної самосвідомості. Твори загалом мають характер синтетичний, поєднують риси літопису, хроніки, хронічки, синопсису, історії, записок, спогадів, новин, реєстрів, відомостей, родоводу, діарішу і т. п. Доводиться, що це зумовлює белетризацию літописного монументалізму, посилення авторської позиції.

Ключові слова: українська література, літопис, монастирські літописи, регіональні літописи, художній вимір, історичний вимір, образ, Бароко.

The article explores the features of the synthesis of historical and literary dimensions in monastic and regional chronicles. In particular, it analyzes The Hutyń Chronicle (Chronicle), The Chronicle of the Hustyn Monastery, The Kyiv Chronicle, The Ostroh Chronicle, and The Lviv Chronicle.

It is emphasized that in the history of Ukrainian Baroque literature, especially in the 17th century, regional and monastic chronicles played an especially important role, demonstrating the synthesis of the historical dimension with artistic elements. These works testify to the gradual formation and development of the belles-lettres element. However, the historical dimension, with its pursuit of objectivity, remains the defining and dominant one.

A common feature of monastic and regional chronicles is the combination of the historical presentation of events and facts with artistic and belletristic elements. All of the mentioned texts display a desire to describe various historical events and to represent them in a detached manner, without offering personal commentary or interpretation. Instead, the authors'

reflections appear through allusive poetics, which characterizes Baroque works. Monastic and regional chronicles also record and present historical material as objectively as possible, integrating into it elements of belles-lettres, that is, artistic ones. The thesis is argued that the authors' comments and evaluations provide historical phenomena with features of a certain socio-political context. For chroniclers, this served as a means to represent their own vision of the genesis of the artistic dimension in Baroque historiography, starting from its individual traits and elements.

A characteristic feature of monastic chronicles is the perception of monasteries as important spiritual and religious centers that played a significant role and mission in the society of the time, shaping and influencing its ideological directions. The task of the chroniclers was also to represent the spiritual and secular life of contemporary society and to contribute to the formation of national consciousness and patriotic feelings. They took an active civic position, serving as bearers of the main moral and ethical principles of their people.

Monastic and regional chronicles significantly influenced the process of educating the younger generation. These works represent not only the history of the region but also its traditions, rituals, and customs. The analyzed chronicles contain artistic and subjective features that reveal the author's presence in historiographic literature. We observe an increasing awareness among writers of the difference between their own works and purely historical ones, since their texts integrate artistic elements while preserving the dominance of the historical dimension.

The analyzed monastic and regional chronicles show considerable attention to signs of nature and various omens, which reflect the authors' interpretations of historical phenomena. These chronicles present an understanding of events within the broader historical context, emphasizing manifestations of national self-awareness. Overall, the works are synthetic in nature, combining features of the chronicle, chronicle book, synopsis, history, notes, memoirs, news, registers, genealogies, diaries, and similar forms. It is demonstrated that this leads to the belletrization of chronicle monumentalism and to the strengthening of the author's position within them.

Key words: Ukrainian literature, chronicle, monastic chronicles, regional chronicles, artistic dimension, historical dimension, image, Baroque.

Постановка проблеми. Регіональні та монастирські літописи об'єднує ідея зафіксувати і донести до нащадків історичні події, що подаються досить відсторонено, без власних коментарів і пояснень. Якщо останні тут і присутні, то виявляються у притаманній Бароко натяковій поезії. Характерною рисою текстів є відтворення історичного матеріалу достовірно, а не белетризовано; авторські коментарі надають історичним явищам ознак конкретного суспільно-політичного простору, виявляючи при цьому авторські підходи і генезу художнього виміру в бароковій історіографії.

Рисою монастирських літописів є усвідомлення монастирів як вагомих духовних і релігійних осередків у тогочасному суспільстві, які формують ідейний спектр доби. Місією творців цих текстів було також описати духовне і світське буття, формувати національну свідомість, патріотичні почуття, займати активну громадянську позицію, репрезентувати морально-етичні засади, виховати молоде покоління, а також описувати не тільки історію краю, а і його традиції, обряди, звичаї. Ці твори містять також художні, суб'єктивні риси, які репрезентують авторський елемент у літературі. Спостерігаємо посилення розуміння книжниками відмінностей своїх творів від історичних шляхом інтеграції в них художніх елементів і збереження домінування історичного виміру. У текстах звертається увага на знаки природи, різні віщування, які репрезентують власні трактування історичних феноменів. У регіональних і монастирських літописах осмислюються і фіксуються події у загальноісторичному контек-

сті, акцентується увага на виявах національної самосвідомості. Твори є синтетичними загалом, поєднуючи риси літопису, хроніки, хронічки, синопсису, історії, записок, спогадів, новин, реєстрів, відомостей, родоводу, діарішу і т. п. Це зумовлює белетризацію літописного монументалізму, посилення авторської позиції.

Аналіз досліджень. Монастирські та регіональні літописи, зокрема «Густинський літопис» («Хроніка»), «Літопис Густинського монастиря», «Київський літопис», «Острозький літопис», «Львівський літопис» були об'єктом студій різних учених, філологів, істориків, політологів. Серед істориків літератури окремі аспекти барокових пам'яток вивчали О. Багалій, О. Бевзо, П. Білоус, М. Возняк, М. Грушевський, А. Єршов, І. Ісиченко, М. Корпанюк, А. Рогозинський, В. Соболев, В. Шевчук та ін. Переважно в існуючих дослідженнях наголошується на історичному аспекті текстів, їхньому внескові у розвиток барокового літописання, особливостей жанру й системи образів. Водночас питання синтезу історичного і художнього вимірів у монастирських і регіональних літописах, характер відтворення подій та образів є й нині мало вивченими.

Завданням статті є дослідження специфіки синтезу в регіональних і монастирських літописах виміру історичного з елементами художнього, наголос на вирішальному характері першого.

Виклад основного матеріалу і результати. У монастирському «Густинському літописі» («Кройніка») («Хроніка», переписана Михайлом Лосицьким) репрезентовано історію Густинського монастиря у контексті загальноукраїнського

буття. Автор прагне об'єктивно описувати історичні події, інтегруючи у текст риси художні. Твір починається «Передмовою до чительника» не церковнослов'янською мовою (подібно до всього тексту), а українською. Так автор намагається донести свої головні ідеї до широкого кола читачів, що зумовить посилення белетризації історіографічних творів. Автором передмови назвався переписувач літопису Михайло Лосицький, що є цілком можливим. У передмові акцентовано на ідеї патріотизму, спадкоємності історичних надбань, цінності православних засад. Автор усвідомлює себе патріотом, до чого спонукає співвітчизників. На основі любові до монастиря постає любов до Батьківщини, що порівнюється Лосицьким із силою притягання заліза до магніту: «Яко магнес камень желъзо так до себе потягаєт» [46, с. 233]. Подібно трактується й головна місія літопису, автор любить Батьківщину і прагне розповісти нащадкам про історію рідного народу від біблійного Ноя і до тогочасності: «Бо гды не описано и свѣту не подано, зараз бы с тѣлом без вѣсти все сходило в землю, и люде бы як у тмѣ будучи не выдали, що ся прошлых вѣков дѣяло» [2, с. 233].

Оповідь «Густинського літопису» ведеться від найдавніших часів до 1597 р. Подано історію князя Кия як засновника міста Києва. Історико-легендарні дані доповнено художніми рисами. Йдеться про варягів і хозар, найдавнішу історію Київської держави. Літописець користується відомостями «Повісті врем'яних літ», Київського і Галицько-Волинського літописів. Поряд із вагомими для історії подіями говориться і про другорядні (наприклад, легенда про хозарську данину). У «Густинському літописі» вперше осмислюється сарматський міф, коли Сарматією називаються землі Русі, назва котрої пов'язується з князем Рюриком. Про слов'ян говориться як про народ давній, славетний, сміливий і войовничий. Наводяться різні версії походження Русі та її народу. На думку автора, назва «Русь» походить від імені північного князя Росса, річки Рось, русьвого волосся, міста Руси, сина Лехового Русса і від давніх племен і народів, які були на цих землях розсіяні. Своєю місією автор вважає описати історичні феномени якомога точно, водночас додаючи власні художні риси. У «Густинському літописі» описано діяльність Кирила і Мефодія, перших князів із роду Рюриковичів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира. Ведучи мову про хрещення Русі Володимиром, автор згадує попередні етапи цього шляху, зокрема місію апостола Андрія; хрещення слов'ян Кирилом і Мефодієм; хрещення патріархом Фотієм; хрещення княги-

нею Ольгою й остаточне утвердження християнства князем Володимиром Великим.

Далі події в «Густинському літописі» викладаються у чітко за хронологією, на основі поєднання історичного і художнього елементів. Твір містить історичні неточності, які замінюються авторськими баченнями. Автор трактує легенду про «шапку Мономаха», пишучи, що вона була прислана київському володарю візантійським імператором Костянтином Мономахом, називаючи його «боговінчаним царем Руським» [2, с. 267], який розбудував і укріпив Києворуську державу. Після опису навали монголо-татар на Русь події описуються коротко і лаконічно, акцентується на постах литовських князів і польських королів. Далі йдеться про історію українського козацтва, чому присвячено завершальні розділи «Густинського літопису» – «О началъ козаков» (1516), «О примъненіи нового календаря» (1582), «О уніи, како почався в Руской земль» (1588–1597). На думку автора, українське козацтво постало, коли татари напали на Русь-Україну 1516 р. Тоді король Сигизмунд зібрав молодих людей на захист Вітчизни, отримавши перемоги під містом Білгородом і Очаковим: «И потом бранилюбивый сей народ, засмаковавший себѣ зѣдобыч, наста-виша себѣ старѣйшину зпосредѣ себе, нарицаѣмого Козака, от него же и сами козаками нарекошася, и начашак сами часто в Татарскую землю ходити, и оттуда многія добитія приносить; день же от дне примножашася их, иже по времени умножишася, и даже досель не престають пакости творити Татаром и Турком. А старѣйшину себѣ избирают спосредѣ себе, мужа и смислена, по своему древнему обичаю; живут же на Запорожю, рѣби ловяще, их же без соли на солнцу сушатъ» [2, с. 368].

У «Густинському літописі» подано астрономічні календарі, звучать духовні й релігійні мотиви. Автор критично пише про намір Папи Римського запровадити новий календар і Пасхалію. Згадує привілей короля Стефана Баторія, що дав дозвіл Руській церкві зберегти давній православний календар. У дусі монастирського літописання наголошується на позитивному впливові на нього місцевої церкви. Щодо церковної унії, то її витоки ведуться від прибуття патріарха Єремії до Русі-України в 1588 і 1589 рр. Негативно оцінюється діяльність єпископів Кирила Терлецького, Іпатія Потія, що виявляє прихильність автора православ'ю. Загалом таку позицію обстоював Густинський монастир, речником інтересів якого автор виступає. Негативно трактується діяльність унійного Берестейського собору. У художньому

вимірі трактується легенда про перетворення вина на воду під час унійної латинської літургії: «Єгда же прийде время причащенію, чудом Божиим обрѣтєся в келиху божественная кров в воду премьнена, аще и не приливаша води по обычаю Римскому, якоже з дому со иним келихом принесше вина не вьм како освятиша» [2, с. 370]. Завершується літопис 1597 р., зокрема описом поділу церкви і переслідування православних.

У творі осмислюються відомості з різних українських та іноземних джерел; описуються події, що відбулися на русько-українських землях, а також у Криму, Польщі, Литві, Туреччині, Угорщині, Московії. Це компілятивний, історіографічний твір, в якому головним є історичний вимір в описі й тлумаченні історії, доповнений авторськими думками й елементами художності. Події в літописі від 1300 р. до 1597 р. подано лаконічно на 25 сторінках. Під 1470 р. згадується відбудова Києво-Печерського монастиря князем Симеоном Олельковичем у дусі історично-авторському. Автор наголошує на ролі монастирів у житті країни. Під 1582 р. вміщено оповідь «Про заснування нового календаря» та детально осмислюється ідея унії. Автор виступає палким прихильником православ'я. Події в літописі описуються у традиційному стилі хронік, за князюваннями. Відлік років ведеться з 842 р. В. Іконников зазначає, що «Густинський літопис – плід латино-польської освіченості XVII ст. В повному сенсі слова і щодо цього являє собою чудову компіляцію, складену за вченим зразком» [3, с. 1521]. У творі подано полеміку з католиками у світлі захисту православної віри в широкому історичному контексті. Автор використовує відомості з української історії, а також різні перекази, легенди, історичні матеріали з хронік польських. Відчуваються впливи «Повісті врем'яних літ», Київського і Галицько-Волинського літописів, Києво-Печерського патерика, творів М. Смотрицького, польських істориків Кромера, Длугоша, Меховіта, Бельського, Стрийковського, західноєвропейських хроністів Баронія, Дітмара, Крузія, Слейдана, грецьких Кудрина, Зонари, Никифора Грегори, Маласси, Іосифа Флавія та ін. І. Ісиченко пише, що на ці праці та джерела спирався і Захарія Копистенський у своїй «Палінодії», «що й дало підставу вважати його автором Густинського літопису» [4, с. 266]. Навряд, щоб Захарія був автором «Густинського літопису». Загалом у творі синтезувалися історичний і художній підходи щодо подачі історії, а Густинський монастир постає в широкому історично-релігійному просторі.

Відмінний від «Густинського літопису» «Літопис Густинського монастиря» є хронікою. У першому оповіданні йдеться про ієросхимонаха Іосафа і заснування Густинської обителі. В оповіді про Ісайю Копинського наголошується на його зв'язку з трьома монастирями і внескові у розвиток Густинського. Згадується про приїзд патріарха Феофана до монастиря, зв'язки з гетьманом П. Сагайдачним. Автор прагне до історичної достовірності, досить стримано виражає власні думки. Загалом він постає як патріот Густинської обителі, захисник його традицій. Якщо про конфлікт Ісайї з ченцями Межигірського монастиря тут згадується, то цілком замовчується протистояння з київським митрополитом Петром Могилою. Припускаємо, що автор замовчує факти, адже сам із великою повагою ставився до нього, зважаючи на його великий внесок у розвиток православної церкви і літератури. Згадуючи повстання під проводом Якова Остряниці, автор заперечує факт участі в ньому ченців, що виявляє обстоювання ним ідеї перебування братії поза політикою. Сумно і стримано говориться про занепад монастиря, що для автора є особистим болем. Згадується тут історичний факт руйнування татарами обителі. Наприкінці «Літопису Густинського монастиря» під 1646 р. подано заповіт Торського.

У другій частині «Літопису Густинського монастиря» описуються події 2-ї пол. XVII ст., зафіксовані, імовірно, місцевим монахом. Стиль лаконічний і стриманий, без авторських оцінок. Так описано події за 1671–1696 рр. «Літопис Густинського монастиря» як історіографічний текст є зразком монастирського літописання, де історичний вимір поєднується з художніми елементами. Художність по-різному виявляється у двох частинах, які належать різним авторам. У першій бачимо вияви авторських міркувань із художніми елементами, у другій переважає суто історичний підхід. У творі домінує історично об'єктивне висвітлення подій, а елементи художнього бачимо в авторських оцінках. «Літопис Густинського монастиря» є суто монастирським, на відміну від «Густинського літопису» – твору значною мірою індивідуального, написаного конкретною особою, з авторськими міркуваннями. Об'єднує тексти історичний вимір із елементами художнього підходу.

Регіональний «Київський» є історіографічним твором, із великими оповідями. Його автором був уставник і священник Кирило Іванович. З 1604 р. тут подано розгорнуті оповіді з дотриманням історичної об'єктивності й художніми елементами (авторські оцінки). Так, оповідь під

1609 р. про уніатського упорядника в Києві Яна Хрущинського містить художній елемент, як і віршований фрагмент про жінку, яка впала у котел із медом. Це приклад ранньої сатири із переважанням художнього виміру, що говорить про інтерес літописця до художнього, його інтеграцію в літописний контекст. Подано й описи побутових подій, як розповідь про злодія в церкві, копання Уздихальниці та ін.

Після 1621 р. у «Київському літописі» (список О. Лазаревського) подано заголовок «Коротко теж напишу, що діялося за віку мого» з увагою до фактів і подій, очевидцем яких був автор. Ці нотатки ведуться з 1618 р. Бачимо, що автор відмежовується від попереднього тексту, написаного іншим кимось. Далі він подає власний текст, зберігаючи певний зв'язок із попередніми записками. Тут вміщено ряд листів, які мають риси художні з домінуванням історичного підходу. Детально описано приїзд патріарха у супроводі козаків до монастиря з рисами художніми. Завершується «Київський літопис» віршем «Забави і деякі справи рицарські 1621 року» без кінцівки, що могла бути втрачена. Говориться і про загибель князя Семена Лика у місті Черкаси від чарівниці. Ця загалом історична оповідь містить риси художні. Припускаємо, що літопис і вірш могла написати одна й та сама особа, уявляючи себе істориком і письменником, історичні реалії подаючи з авторськими художніми деталями. Згадується у літописі й про перебування автора при князеві Семену Лико (помер 1621 р.) – черкаського підстарости, адміністратора земель Вишневецьких на Лівобережжі. Літописець захоплюється своїм патроном, виявляє пошану до нього, називає «вождем русинського народу», лицарем «неоціненної печалі». Також наголошує на його боротьбі з татарами і московитами, які посягають на українські землі. Він репрезентує свого героя як патріота і захисника від нападників, тому він «Вітчизні милий». Образ князя Семена Лика уособлює тип українського національного героя, який захищає русько-українські землі. Вважаємо, що історична постать князя подана у з суттєвим художнім елементом, навіть ідеалізована. Князь постає втіленням української землі як окремого суспільно-соціального організму, а не провінції Речі Посполитої. В. Шевчук пише, що «русинське плем'я тут – виразна національна категорія» [6, с. 327], подане на основі синтезу історичного підходу й рис художніх авторських оцінок. Літописець детально пише і про козаків, історична роль яких описується з елементами художніми, героїчної ідеалізації

та у літописному історичному вимірі. Детально говориться про повстання Северина Наливайка, чия постать ідеалізована; про стосунки козаків із патріархом Феофаном, наголошується на посередницькій ролі між гетьманом П. Сагайдачним і польським королем. Автор обстоює ідею єдності церковної та військової влади. У «Київському літописі» переважає історичний вимір, а водночас виявляються елементи художні, поєднані з об'єктивним підходом.

В регіональному «Острозькому літописі» більшість подій відбуваються в Острозі чи біля нього. З 1500 р. і до 1536 р. подано виписки з «Хроніки» Мартина Бельського (1500–1598), переважно це короткі відомості, без огляду на їхню історичну достовірність, з фактичними помилками, а художній підхід не головний. Загалом виклад подій підпорядкований поглядам самого Мартина Бельського, прихильником якого був автор. Зовсім інакше відтворено події з 1599 р. Тут багато авторських спостережень в оповідному стилі, які свідчать про знання ним місцевості та звичаїв, причетності до описуваного. В «Острозькому літописі» переважає історичний вимір, інтегруються елементи художні, зокрема це авторська тенденційність, опис діяльності нащадків Острозьких, які ідеалізовані, описані у світлі художнього авторського бачення.

Вчені основним джерелом «Острозького літопису» вважають польські хроніки Мартина та Йоахима Бельських, тому має назву: «З кройники Бельського речі потрібні вибрані є». Тут подано історичні реальні події, які мали місце в різні часи на волинських і загалом українських теренах. Є факти щодо польської, молдовської, московської історій. Твір містить історичні відомості про смерть князя Костянтина-Василя Острозького 23 лютого 1608 р., некролог на його смерть, що є панегіриком покійному. Головний герой описується у світлі художньому, він ідеалізований, втілює досконалого героя і лідера: «Был великий милостник набожества грецкого, монастыри побу довал, маестности понадавал, навѣт и до мѣских церков маестности надал, на шпиталь и на школы мѣсто надал Сурож сѣ сѣлами; был богобойный, нищелюбивый, смиренный, приступный каждому и наубогшему; жил лѣтъ 84» [1, с. 99]. Цей літописний панегірик репрезентує елемент художній, синтезований із історичним началом як головним у літописі.

«Острозький літопис» містить дві частини. Перша – пропам'ятна, а друга – сучасна (події 1621–1636 рр.). Останній рік, описаний тут, – рік повстання острозьких міщан, що у творі подано

з позицій історично об'єктивних. Оповіді в першій частині короткі, лаконічні. У другій частині ширші оповіді. Перша є загалом світською, а в другій поєднуються світський і церковний матеріал, є багато вставних оповідань із художніми елементами. Вставними оповіданнями є оповіді про події з історії Острога (пожежа 1604 р., буря 1614 р., видіння на Замковій горі пророчого характеру). Припускаємо, що автор «Острозького літопису» був із кола любартівського ігумена Кирила. Твір містить три розгорнуті оповіді про останнього, оповіді про життєдіяльність князів Острозьких. Літописець високо оцінює їхню діяльність, наголошує на історичній значущості. У панегірику на смерть князя Костянтина Острозького відчутні нотки полеміки, спрямованої на захист православ'я. Детально говориться про життя і діяльність Петра Могили; є оповідь про убивство полочанами уніата Йоасафа Кунцевича; розповідь про князя Самійла Корецького під 1616 р., що подано у стилі оповіді про чуда. Так, говориться про похід у Волощину князя, якого захопили турки і кинули у в'язницю. Афонські монахи допомогли князеві звільнитися і відвезли на Афон, де переховували у крипті під церквою. Потім на прохання князя відвезли його на кордон із Україною, бо він хотів повернутися додому. То ж нечуваним було переодягання князя цивільним, мандрівка до Риму і перехід на латинський обряд. Він зневажив допомогу афонських ченців, завдячуючи своїм звільненням власному вибору на користь католицизму. Турки стратили кілька десятків афонців, а сам князь заплатив за зраду, пропавши безслідно на черговій війні. Ця розповідь має характер тексту художнього.

«Острозький літопис» містить різні описи містичних знамень, трактовані у зв'язку з певними суспільно-політичними подіями. Тут описано різні погодні лиха, потопа, засухи і т. п., які тлумачаться як попередження трагічних подій. Наприклад, говориться про те, як у серпні 1616 і 1617 рр. сталося затемнення місяця, а потім усю зиму 1619 р. на небі видно було комету. А на замковій горі в Острозі бачили янгола з мечем у руці. Під 1620 р. описано відновлення патріархом Феофаном православної ієрархії. 1622 р. датовано загибель архієпископа Йоасафата Кунцевича. Йдеться про перехід в унію православного архієпископа Мелетія Смотрицького, що автор засуджує і трактує як зраду. У літописі бачимо певне містичне забарвлення церковних подій, що говорить про художні елементи тексту. Художній вимір бачимо також у описах княгині Анни Алоїзи Ходкевич, поданої як демонічний персонаж.

Йдеться про те, що ця, ніби то, побожна католичка є жорстокою і несправедливо переслідує православних. Є оповідь про те, як після загибелі чоловіка гетьмана Ходкевича у битві під Хотиним Анна Алоїза навела в місто багато єзуїтів, які заподіли православним зло і біди. Літописець засуджує намагання Анни перевести в унію православні парафії. Згадується про перенесення покійного князя Олександра Острозького з православної церкви в католицький храм у місті Ярославі. Як пише І. Ісиченко, «ці події мали неабиякий суспільний резонанс і стали основою для сюжету анонімного вірша «Лямент о утрапеню мешан острозьких». Літописець переводить ситуацію з Анною Алоїзою Ходкевич у містичний вимір завдяки мотивові відвідин маєтку монахом із Звягеля ... Завершує літопис констатація повного переходу острозьких храмів на унію та критична інтерпретація католицького канонічного вчення» [4, с. 271]. Тут історична подія трактується в історичному ключі, доповненому художніми рисами, які репрезентують авторську позицію. Потім описано факт перехрещення Анною Елоїзою кісток свого батька Олександра Острозького, про повстання міщан в Острозі.

Вчені припускають, що автор «Острозького літопису» жив у місті Острополі й походив із української шляхти. Він пише правдиво, прагне об'єктивно висвітлювати історичні події. У творі бачимо неоднозначну оцінку козацтва і його лідерів. Так, Северина Наливайка він оцінює негативно, Івана Підкову – позитивно, повстання 1630 р. Тараса Трясила теж позитивно. Виклад подій у «Острозькому літописі» пов'язаний із «Київським літописом» і «Львівським літописом». В. Шевчук наголошує, що ці три літописи складають «своєрідний триптих пам'яток» [6, с. 328]. Ю. Мицик пише, що в основу цих трьох регіональних літописів покладена «Галицько-Волинська хроніка», датована 1615–1619 рр., яка не збереглася. Події в «Острозькому літописі» подано в історичному вимірі, доповненому художніми й белетристичними елементами.

Регіональний «Львівський літопис» написаний автором зі Львова, що свідчить про знання ним міста, його традицій, топографії. Очевидно, автором був упорядник рукопису М. Гунашевський. Він належав до кола гетьмана Івана Виговського. Після Варшавського сейму Гунашевський отримав землі на Наддніпрянщині, маючи титул протоієрея. Працюючи над «Львівським літописом», використав польські історичні трактати – «Про походження і справи польського народу» авторства Мартіна Кромера 1555 р., «Всесвітню хро-

ніку» Мартина Бельського 1551 р. У творі польською мовою описано захоплення Польщею Львова 1339 р. і трагічну втрату Києвом незалежного статусу.

Структурно «Львівський літопис» містить три частини. Перша частина присвячена опису подій від 1498 до 1591 рр., що репрезентує короткі щорічні записи. Також у літописі згадуються події давніші з 1339 р., а найпізніші згадки датовані 1649 р. Захоплення Львову 1339 р. польським королем Казимиром оцінюється негативно, мовляв, «піддалися самі». 1649 р. був підписаний Зборівський договір, який зафіксував юридичне становлення Козацької держави. У другій частині «Львівського літопису» описано події 1592–1618 рр.; короткі річні записи доповнені описами війн, набігів татар, конфедерацій і т.п. До 1605 р. літопис є короткою хронікою, чіткими і лаконічними записами. Автор пише про московського самозванця Дмитрія, подає детальні записи про історичні події та факти; війни між шляхтою за владу і маєтки; Брестську унію, зокрема Іпатія Потія і Кирила Терлецького. Як прихильник православ'я, автор засуджує унію, вважає, що вона суперечить інтересам українства і православної церкви. Записи до 1619 р. є короткими, в історичному контексті. Далі описи подій доповнюються художніми елементами. Тут поглиблюється поєднання історичного виміру з художнім. У третій частині «Львівського літопису» детально описано події 1619–1648 рр., з багатьма цікавими фактами і відомостями. Авторську позицію подано через оповідь від імені самого автора. 1621 р. датується факт його навчання у Меджибожі, у дяка Д. Щирецького, згадує про смерть батька, його хворобу на гарячку. З 1626 р. йде оповідь про діяльність й історичну роль українського козацтва. Є згадки про гетьмана Д. Дорошенка, який, мовляв, «завів був ляхів хорошенько». Він подається як прихильник Речі Посполитої. В. Шевчук зазначає, що літопис знав народну пісню «Ой на горі та й жінці жнуть» [6]. Це дає підстави говорити про фольклорні, поетичні елементи у літописі, тобто художнього виміру, поєднаного з історичним аспектом.

Під рр. 1627 і 1629 у «Львівському літописі» подій не фіксовано. 1630 р. датується оповідь про козацьке повстання Тараса Федоровича. Автор, висловлюючи співчуття козакам і простим руським людям, пише: «Жовніри до Києва приїхали з тим наміром, аби надалі козаків, а за тим у всій Україні русь вистинати аж до Москви. А звідки це відомо? Самі під час казали в добру мисль. Інші також жовніри-русь отцю митрополиту з любові

про те повідали» [5, с. 77]. Автор оповіді про Тараса Трясила міг жити у Києві, тому як очевидно був проти польського гніту, наголошуючи на жорстокості поляків по відношенню до місцевого люду, виокремлюючи негативну постать полковника Лаща. Автор є цілковитим прихильником українського козацтва. Він описує битву під Переяславом 15 травня 1630 р., коли зруйнували Кодацьку фортецю і почалося повстання на чолі з Павлюком. Бачимо цікаві свідчення про відмову канцлера Жолкевського залучити козаків для опору туркам: «Не хочу я з Грицями воєвати, нехай идет до роли, альбо свинь пасти» [5, с. 104].

Під 1633 р. у «Львівському літописі» описано діяльність короля Владислава IV, посвячення у Львові Петра Могили, війну з московитами, татарами і турками. 1635 р. датується будівництво і зруйнування Кодака військом С. Сулими. Ідеться про вандальство Анни Алоїзи щодо тіла власного померлого батька, засуджене автором; повстання жителів Острога 1636 р., повстання Павлюка 1637 р., Остряниці 1638 р. У «Львівському літописі» багато відомостей про конфлікти між українцями і поляками. Така розповідь буває саркастичною, що говорить про інтеграцію елементів художніх. Під роком 1638 мова йдеться про смерть Замойського, подано його пророчі слова: «Бо скоро я встану с тои хориби, я тоє поганство знесу, а ежель умру, навьки им нхто ничого не вчинит» [5, с. 118]. Потім говориться, як «пред смертю видьл пан Замойській пекло отворено и огонь геєнській, а они правили, же то чистець, не бойся» [5, с. 118], що визначає трагізм протиріч між Україною та Польщею.

1639–1647 рр. датуються короткі записи, подекуди з художніми рисами, що свідчить про синтез вимірів історичного та художнього. Літопис містить опис легендарного кривавого дощу в Римі 1637 р., під час якого над містом літав монах у білому одязі, віщуючи: «Біда тобь, бьда, Риме!» [5, с. 118], що свідчить про художній елемент. «Львівський літопис» завершується деталізованим описом початків визвольного руху на чолі з Богданом Хмельницьким (1648–1649); детальним описом Зборовського договору; битв, перемовин козаків із польським королем. Батальні сцени забарвлені елементами художніми, сповнені звеличення героїв. Літописець іронічно описує поразку магнатів Потоцького, Вишневецького, Замойського, подаючи розмову між Хмельницьким і Потоцьким після битви під Жовтими Водами: «Тогди Потоцкій досить анимушно строфовал Хмелницкого: Хлопе, – мовит, – чим же так зацному рицерству Орд татарских (которим и звият

приписували) заплатиш? Которому отповьдъл Хмелницкій не глупе: Тобою, – мовит, – и иншими с тобою» [5, с. 121]. Цей діалог є художнім прийомом, бо такого достовірного історичного тексту не збереглося. «Львівський літопис» містить описи війн, трагічних подій, фактів багатьох смертей, жорстокостей із боку поляків і козаків, прагнучи до об'єктивності; описує страждання невинних людей як жертв військових і політичних баталій. Фінальним сюжетом твору є опис битви під Зборовом, її історичного значення для подальших подій. Далі подано Зборівський трактат від 8 (18) серпня 1649 р. Автор наводить достовірний історичний політичний документ, надаючи творові

джерела історичної значущості. Загалом виклад подій у регіональному «Львівському літописі» має характер історичний, що час від часу доповнений художнім виміром, що свідчить про синтез вимірів історичного і художнього із домінуванням першого.

Отже, у монастирських і регіональних літописах доби Бароко (XVII ст.) спостерігаємо переважання об'єктивного історичного підходу в описі та фіксації подій, фактів, постатей. Водночас у цих текстах відбувається інтеграція елементів авторських, художніх, які гармонійно синтезуються з історичним виміром і свідчать про генезу і розвиток белетристичного первня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. 2-е вид. Київ : Наукова думка, 1971. 200 с.
2. Густинская летопись. *Полное собрание русских летописей*. СПб., 1845. Т. 2. С. 233–398.
3. Иконников В. Опыт русской историографии. Киев : Б. в., 1908. Т. II. Кн. 2. 1927. 321 с.
4. Ісіченко І. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посіб. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.
5. Львівський літопис і Острозький літописець : Джерелознавче дослідження. 2-ге вид. Київ : Наукова думка, 1971. 348 с.
6. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 2005. 726 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025